

Проф. др Шефика Алибабић

ВРЕДНОСТ КОНЦЕПТА ОПИСМЕЊАВАЊА У НОР-У 1941-1945. ГОДИНЕ

Од свог појавног облика у култури робовласничке епохе па све до савремене цивилизације, концепти писмености и пракса описмењавања не губе на актуелности те заслужују изузетну научну и стручну пажњу. У историји су постојали друштвено-културни покрети у оквиру којих је процес описмењавања одраслих доживљавао пуну афирмацију. Један од таквих је и друштвено-културни покрет рођен у току НОБ-а у чијем средишту је било описмењавање одраслих. Ставови и принципи на којима се заснивало описмењавање у НОР-у, његови циљеви и функција, могу се сматрати извориштем савремених покрета и концепција описмењавања, стога их с правом сврставамо у позитивно андрагошко наслеђе.

Писменост као цивилизацијски проблем

У историји цивилизације писменост је била присутна као идеја и као покрет. Писменост је представљала саставни део свих великих културних покрета, а у неким историјским епохама покрет писмености је бивао веома снажан. Но, често су многе идеје о писмености остале на нивоу идеја, неживотворене у реалности.

Појава писма и писмености, као и њено ширење, везани су за културу робовласничке епохе, за цивилизације Месопотамије, Грчке и Рима. Била је то практична вештина намењена и својствена искључиво духовној елити. Према историчарима културе, писменост је већ у свом појавном облику имала двојаки значај, економски и комуникацијски, што су у ствари истовремено и одлучујући разлози њеног ширења (С. Н. Grattan, 1955.). Оба разлога су и данас у савременој цивилизацији присутна, наравно, научно и

стручно третирана у другом контексту и допуњена низом других посебно актуелних разлога, као нпр. хуманистичким разлогом.

Прва дифузија културе у чијој основи је било ширење писмености обележје је античке Грчке. Економски разлози су и тада били одлучујући али уз њих и интелектуални, научно-стваралачки и филозофски. Тиме се ширење писмености потврдило као битна претпоставка феномена званог дифузија културе. Основни подстицаји стварне дифузије културе у античком Риму били су политичке, војне, културне и комуникацијске природе. У тим разлозима је садржан развојни смисао писмености, а тиме и њен посебан значај. Дакле, из античке цивилизације се изнедрила дифузија културе заснована на ширењу писмености. Иако се самим својим настанком почела ширити, ширење писмености није било у непрекидном процесу од давне прошлости до наших времена. Историјски гледано, описмењавање се у неким раздобљима прогресивно ширило, да би у другим долазило до регресије, као нпр. у феудалној епохи. Неписмени краљеви и цареви у цивилизацији феудалне епохе показивали су игнорацију писмености. Острава писмености била су у самостанима и понегде на дворовима.

Друга дифузија културе се зачала у цивилизацији капиталистичке епохе - у Великој Британији. Описмењавање одраслих које је у успону управо у то доба у Великој Британији, детерминисано је економским и религијско-хуманистичким разлозима. На прелазу у XIX век дисконтинуиран рад на описмењавању одраслих прераста у покрет за описмењавање радника са мотивима производно-утилитаристичке природе (Б. Самоловчев, 1963).

Савремена цивилизација и култура рађа нове покрете за описмењавање одраслих, на новим идејама и схватањима писмености. Покрет који је зачео UNESCO (1946) битно се разликује од свих ранијих по концепцији и масовности. Експериментални програм UNESCO-а на идеји функционалне писмености започео је 1966. обухвативши велики број земаља света с циљем "борбе против неписмености". Претпоставља се да је овај покрет описмењавања (најзначајнији и највећи у концепцијском и практичном смислу) створио основу и за трећу дифузију културе у многим земљама савременог света.

Писменост као идеја и као покрет присутна је и у историји југословенских народа. Национално-ослободилачки и социјални покрет српског народа у XIX веку, захваљујући Вуку Караџићу, постаје друштвено-културни покрет, покрет који је извршио идејну припрему ширења писмености. Масовна акција за описмењавање одраслих занована на идејама Вука обележила је почетак XX века и у другим крајевима бивше Југослвије. У друштвено-културном покрету рођеном у току НОБ-а и актуелном у

раздобљу непосредно после рата, описмењавање одраслих чинило је најбитнију делатност.

Описмењавање у НОР-у

Оружана борба наших народа за њихово национално и социјално ослобођење била је и борба за народну просвету и културу. Било је то смишљено и систематско деловање на васпитно-образованом плану с циљем подизања демократске, револуционарне, антифашистичке и ослободилачке свести наших народа. Такав, дубоко васпитни и културни аспект, указује на чињеницу да је ослободилачка борба наших народа носила у себи истинске етичке моменте, тенденције ослобођења човека, хуманизирања личности и подизања људског достојанства. Томе су у најтежим условима рата допринеле масовне просветне и културне манифестације каквама је тешко наћи примера у историји револуционарног кретања једне земље. Када је читава Европа била поробљена од фашистичких завјевача, непријатеља сваког напретка, у ослобођеном територију Југославије уршио се, већ од почетка 1941. године, свестран просветно-културни рад. На широко ослобођеном подручју, поред облика просветне активности, изузетни резултати су постигани у описмењавању деце и омладине. Ова акција је имала широку подршку у народу који је просвећење желео и тражио јер му је оно отворило нове видике и перспективе у борби за праведнији и лепши живот.

Описмењавању као основном фактору народне просвете и културе придавала се, у току НОР-а, велика важност. С обзиром на то да је рад на описмењавању одраслих био примаран, врло запажен и значајан, уверени смо да је научно оправдано и стручно корисно сагледати га са ове научне и временске дистанце, истаћи његове вредности и афирмисати их као позитивно андрагошко наслеђе, као инспирацију и извориште савремених покрета и концепција описмењавања.

Циљ описмењавања одраслих био је део општих циљева свих васпитно-културних активности у току рата. "Ликвидација неписмености", односно описмењавање одраслих је било у функцији подизања револуционарне свести, јачања ослободилачких и демократских опредељења народа. Стицање елементарне писмености је омогућивало разумевање стварности, али и активно суделовање у њој, омогућивало је успешну борбу са оним што је назадно и што је препрека сваком напретку.

Садржај описмењавања (план и програм) су чиниле основне области из појединих наставних предмета. Програм је обухватао: 1. Народни језик (учење читања и писања, прво ћирилица па латиница, основе интерпункције

и граматика); 2. Рачун и геометрија (све рачунске радње до хиљаду, мерне јединице, тачка, линија, троугао); 3. Познавање природе (промене у природи у вези с годишњим добом); 4. Природне науке (вођење домаћинства и економије); 5. Земљопис (основни географски појмови); 6. Историја (борба против страних освајача и домаћих издајника); 7. Цртање (мотиви из борбе и народних умотворина); 8. Певање (мелодије настале у току борбе); 9. Телесно васпитање (народно коло).

Организација описмењавања се базирала на течају као основном организационом облику. Рад на описмењавању било је веома тешко организовати јер за то нису постојали елементарни услови. непријатељ је уништавао све па и оно што је могло послужити просветном раду. Војне јединице су постале прве народне школе. Рад на описмењавању је организован индивидуално и групно. Аналфабетски течајеви су били веома бројни. Забележено је да су организована чак по два-три течаја у једном селу. Целокупно описмењавање је имало кампањски карактер.

Дидактичко-методичка обележја описмењавања. Основни принцип на ком се заснивао целокупан рад на описмењавању био је принцип повезаности са животом, са актуелним збивањима. Анализирајући документе којима је регулисана активност описмењавања одраслих може се закључити да је тај принцип био истовремено и покретач образовано-васпитних и културних активности уопште. Поред тога, имао је и улогу детерминанте избора садржаја и облика описмењавања.

Обука кадра за рад на описмењавању одраслих је такође детерминисана конкретном ратном ситуацијом. При командним подручјима су основани просветни одсеци који су били носиоци организације курсева за учитеље. На таквим курсевима су се омладинци обучавали за рад на описмењавању одраслих. Обука је обухватала научне обраде основних рачунских радњи, читања и писања, а посебно је указивано на начине опхођења с неписменим одраслим особама.

Акција на просветном и културном уздизању народа није била случајна и стихијска него се одвијала у јединству с НОБ-ом, свесно и систематски планирана и руковођена преко органа народне власти. Народна власт је схватила да јој је један од основних задатака управо културно-просветна активност, а у контексту ње најзначајнија је "ликвидација неписмености". Зато су аналфабетски течајеви као најшири облик масовног описмењавања одраслих организовани већ од 1941. године. Ширењем ослобођеног територија умножавао се и број аналфабетских течајева, а интересовање народа за писменост је перманентно расло. Десетине хиљада одраслих је прошло кроз те течајеве па су и сами постали покретачи културног живота у својим местима.

Развој и усавршавање концепција и покретна описмењавања одраслих

Анализирајући доступне нам изворе о описмењавању и писмености у току рата, долазимо до закључка да је постојала јасна концепција о описмењавању одраслих из специфичних ратних услова и доследно реализована у њима. Неминовно је, а и природно да је она оставила трага на развој концепције описмењавања у послератном периоду.

У послератном развоју и усавршавању концепције описмењавања одраслих могуће је, у међународним оквирима, идентификовати четири периоде: први 1945-1964, други 1965-1974, трећи 1975-1980, четврти од 1981. године.

За први период карактеристичан је традиционални концепт писмености са доминантном елементарном алфабетско-језичком и математичком оријентацијом. Овај концепт се може и данас сусрести у неким земљама света. Његову суштину чине развијање вештина читања и писања те курсни систем и самоописмењавање као основне методичке форме. У овом периоду у изворима UNESCO-а промовисано је тзв. фундаментално образовање (писменост на нивоу основног четворогодишњег образовања). У оквиру тог приступа пажња је усредсређена на проналажење најефикаснијих метода читања и писања. Ти напори су резултирали закључком да нема универзално применљиве методе. Традиционални концепт писмености преферира масовно описмењавање путем кампања или серије кампања за "искорењивање неписмености", што резултира ниским нивоом писмености и великим проблемом одржавања писмености.

Други период се одликује новим приступом писмености и описмењавању под именом функционално описмењавање и писменост (са селективно интензивном варијантом). Овај концепт је настао на основи разматрања и процеса односа између писмености и привредног развоја. На иницијативу UNESCO-а традиционални концепт је замењен концептом заснованим на идеји функционалне или селективне писмености. Иако не постоји опште усвојена и опште прихватљива дефиниција овог концепта (јер је функционална писменост променљива величина детерминисана различитим специфичним факторима), ипак је на основу размене, упоређивања и сучељавања идеја и на основу анализе теоријских расправа могуће уочити и издвојити неке њене суштинске одредбе. Овај концепт писмености види у функцији развоја, економског и социјалног прогреса. Функционална писменост обухвата елементарну писменост (читање, писање и рачун), али и радно оријентисане садржаје, садржаје који су у функцији рада и свакодневног живота. Овај концепт функционалну пис-

меност види као прву етапу у континуираном процесу учења. Функционално описмењавање је интензивно, некампанско те се реализује путем општих и селективних програма писмености. С обзиром на то да је концепција функционалне писмености постала "владајућа" концепција писмености у многим земљама света, на иницијативу UNESCO-а настали су многи програми за функционало описмењавање. Такав је био и Експериментални програм светске писмености (EWLP) спроведен у 11 земаља света.

Трећи период је период критичких процеса, корекција и ревизија пре свега концепта функционалне писмености и резултата програма заснованих на овом концепту. С тим циљем је и одржан међународни симпозијум о писмености у Персеполису (1975). Том приликом је настала и била прихваћена Персеполска декларација која је представљала нови концепт са јасно истакнутим политичким, хуманим и културним аспектима. Он се коренито разликује од функционалног приступа на шта указује и сам наслов зборника персеполског симпозијума - Прекретница у писмености (A Turning Point for Literacy, Ed. Bataille, 1976). Персеполска декларација у описмењавању види процес не само учења читања и писања већ и процес "ослобађања" човека и његовог пуног развоја. Резултат таквог процеса је писменост која ствара услове за развој критичке свести о друштвеним супротностима и циљевима. Према овој декларацији писменост је инструмент за све друштвене промене, политички и културни акт те услов сваког другог образовања како оних који су укључени у редован школски систем тако и оних ван њега. Чини се да овај концепт има доста додирних тачака са Фреиреовом теоријом критичког освешћавања према којој се у току описмењавања развија критичка свест као услов критичке акције коју сваки човек мора преузимати стварајући културну стварност (Фреире, према Савићевић, 1989). Персеполска декларација инсистира на проширивању функционалности у контексту концепта функционалне писмености. Функционалност мора обухватити, поред у протеклом периоду наглашене економске димензије, и политичку, хуману, друштвену и културну димензију. На основу великог броја извештаја, расправа и студија може се закључити да се у овом периоду развио концепт писмености са веома широком функционализацијом што је свакако утицало на избор садржаја, метода и средстава описмењавања.

Четврти период је период различитих тенденција у развоју концепта писмености и описмењавања насталих на бази истицања два битна става, прво, писменост је инструмент развоја, и друго, писменост је основно људско право. Инспирисан овим ставовима настао је "популарни образовани покрет" који је у описмењавању видео акт културне афирмације и ослобађања експлоатисаних група путем развоја критичке свести. Слична

популарном образовном покрету, а можда и израсла из њега је и концепција тзв. културног описмењавања с акцентом на стицању основних информација заједничких члановима једне културе уз померање тежишта са питања како учити на питање шта учити (Hirsh, према Grebelski, 1990). Ставовима да је писменост основно људско право и инструмент развоја инспирисан је покрет или, боље речено кампања под називом "искорењивање светске неписмености до 2000. године". Овај покрет није узео у обзир све релевантне факторе писмености и описмењавања, пре свих, изворе неписмености, стога и звучи утопистички и идеалистички. У последње време се сусреће и идеја "образовање за све", настала као израз забринутости за оне са минималним нивоом писмености. Наиме, суштина ове идеје је да свима (деци и одраслима) треба пружити целовито основно образовање.

Из овог, додуше, кратког приказа развоја концепта писмености и описмењавања одраслих да се закључити да се општи концепт у међународним оквирима мењао, кориговао и допуњавао. Наглашаване су често различите оријентације и функције писмености, а уочљива је и присутност неких ставова на којима се заснивао концепт описмењавања у НОР-у. Да ли то значи да су вредности тог концепта заиста постале инспирација и извориште нових концепција и покрета?

Андреагошке вредности описмењавања у НОР-у као део савремених концепција и покрета

Традиционални концепт писмености карактеристичан за први послератни период, директно води порекло из ратног концепта описмењавања. Елементарна језичко-математичка писменост, курсни систем описмењавања, масовно описмењавање путем кампања, чине заједничке елементе ратне концепције и доминирајуће концепције описмењавања у првом послератном периоду.

Нови приступ, карактеристичан за други послератни период, садржи, такође, неке елементе ратног концепта и искуства. Иако је ово било доба фаворизовања нове идеје, идеје функционалне писмености, ипак додирне тачке постоје, а садржане су у поимању функционализације. Једна од битних вредности описмењавања у НОР-у је животна оријентација садржаја што је значајно обележје и концепције функционалне писмености. Разлике постоје у организационим питањима. Функционално описмењавање је интензивно и некампањско те се реализује путем општих и селективних програма за разлику од екстензивног кампањског описмењавања у току рата.

У Персеполској декларацији су препознатљиви неки елементи који су обележавали ратну концепцију описмењавања, а пре свих гледање на

писменост као инструмент развоја, као средство за све друштвене промене икао политички и културни акт.

Савремени покрети писмености и описмењавања су такође инспирисани ставовима какви су се могли сусрести у анализи описмењавања у току НОР-а. Доминирајући став описмењавања у току рата - да је писменост инструмент развоја и основно људско право, акт културне афирмације и развоја свести - је став на којем се заснива већина савремених покрета.

Ако поредимо описмењавање одраслих у НОР-у и савремено описмењавање одраслих у односу на два кључна чиниоца процеса описмењавања, оне који описмењавају и оне који се описмењавају, закључујемо да су разлике евидентне у оба случаја. Они који описмењавају данас имају за то адекватну квалификацију и научно засновану методику, док је агилност, јака воља, снажна мотивација, полет, извесна доза сазнајне агресивности на страни оних полазника у ратном вихору.

Анализирајући концепције писмености и описмењавања евидентно је да су ставови и круцијални елементи на којима се заснивало описмењавање у НОР-у задржани и искоришћени као позитивно андрагошко наслеђе у развоју и усавршавању савремених концепција и покрета описмењавања. Генерални циљ и функција писмености и описмењавања у НОР-у (писменост као инструмент развоја), као и основни принцип реализације, избора садржаја и облика (повезаност са животом) су уткани у наш "владајући" концепт описмењавања који је део светских трендова у тој области.

Међутим, поставља се питање, шта је то што је било вредно пажње у описмењавању у току рата, што је дало значајне резултате, а да га до данас наша андрагошка теорија и пракса није приметила или довољно респектовала. Структура плана и програма описмењавања, обука кадра и организација описмењавања били су примерени условима и далеко су данас превазиђени. Али, мотивација полазника за описмењавање, како је забележено у доступним нам документима, била је на завидном нивоу. Мотивација за описмењавање одраслих је основни проблем с којим се данас сусрећу организатори и реализатори ове активности. Да ли је могуће "потражити савет" за буђење мотива у тадашњој, ратној андрагошкој пракси? Извор позитивне мотивације за описмењавање је било превазилажење најтежег вида кризне ситуације - рата. Пименошћу се побеђивао непријатељ, превазилазила криза и пројектовала слободна будућност. Анализирајући у светлу теорија образовних потреба, ратни услови су представљали "погодан моменат" за описмењавање јер их је требало превазићи, поред осталог, и писменошћу. Ако криза може бити погодан моменат за описмењавање, онда и савремено описмењавање одраслих

може рачунати на такве моменте. Савремено живљење је прожето елементима економске, моралне, културне и друге кризе. Међутим, погодан моменат за описмењавање не мора бити само криза, али описмењавање из НОР-а нас учи да га у сваком случају треба тражити како би описмењавање одраслих успело. Уз то, описмењавање одраслих у НОР-у и у непосредном послератном периоду нас такође учи да је успех у описмењавању одраслих "кратког даха" ако не уследи коришћење и усавршавање стечене писмености, односно, актуализирање програма постписмености.

Prof. dr Šefika Alibabić

LITERACY PROGRAMMES FOR ADULTS DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR - A POSITIVE LEGACY FOR ADULT EDUCATION

Summary

Ever since its appearance in the culture of the slave epoch and up to the time for modern civilizations, the concept of literacy and the practice of reading and writing has been of an undiminished importance. It therefore deserves an exceptional and expert attention. In the course of history there were socio-cultural movements within the frame of which the teaching of adults to read and write was given full recognition. One such socio-cultural movement was born during the national liberation struggle 1941-1945, whose focal point was enabling adults to read and write. The goals and principles of this literacy programme realized during the national liberation struggle and its aims can be considered as a source from which modern drives and concepts of literacy have sprung. For this reason they are estimated as a positive part of our adult-education heritage.

The experiences of the war and the immediate post-war period indicate the indispensability of utilizing and improving newly-acquired literacy in order that does not vanish and the army of illiterates does not reappear. Such experiences are the reasoning for updating literacy-maintenance programmes.